

СЕКЦІЯ 2 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПІДВИЩЕННЯ ЧИ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ

SOCIAL MOBILITY IN MODERN SOCIETY: A STUDY OF FACTORS INFLUENCING THE INCREASE OR DECREASE OF SOCIAL STATUS

Соціально-політичні виклики, які постають перед сучасним українським суспільством, принципово змінюють перебіг життя абсолютної більшості громадян. Воєнний стан сприяє прискоренню трансформаційних процесів, що зазвичай відповідають загальносвітовому цивілізаційному руху. Це цілком стосується і такого важливого явища, як соціальна мобільність, тобто переходу з однієї соціальної позиції на іншу. Передбачається, що дослідження чинників, які впливають на зміну соціального статусу, допоможе з'ясувати специфіку соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві. Таким чином, мета дослідження полягала в емпіричному вивченні чинників, які впливають на зміну соціального статусу. Теоретико-методологічний аналіз дав змогу дійти висновку, що основними чинниками, які зумовлюють зміни у соціальному статусі, є гендерний, віковий, соціальний, національний, культурний, освітній, професійний, сімейний, матеріальний та територіальний. Емпіричне дослідження виявило, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність, насамперед, із суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними. Разом із тим вибірка є неоднорідною, тому в різних групах вага того чи іншого чинника соціальної мобільності визначається неоднаково. Кластерний аналіз виявив, що респондентів можна розподілити за п'ятьма кластерами. Представники першого кластера вважають більш значущою соціальну зумовленість; представники другого кластера орієнтуються, насамперед, на індивідуально-особистісні характеристики; представники третього кластера визначають важливість усіх чинників; представники четвертого кластера визнають принципів впливу індивідуально-особистісних характеристик та найближчого оточення; представники п'ятого кластера вагаються у виборі конкретних чинників і сумніваються в принциповій вимірюваності чинників соціальної мобільності. Здійснений аналіз виявив, що в сучасному українському суспільстві представлені різні погляди на природу й зумовленість соціальної мобільності.

Ключові слова: соціальна стратифікація, вертикальна мобільність, горизонтальна мобільність, економічні впливи, освітні мож-

ливості, культурний капітал, професійне зростання, мережі зв'язків, гендерна нерівність, політика соціального захисту.

The socio-political upheavals experienced by modern Ukrainian society fundamentally change the course of life of the absolute majority of citizens. The military situation contributes to the acceleration of transformational processes that usually correspond to the global civilizational movement. This fully applies to such an important phenomenon as social mobility, that is, the transition from one social position to another. It is assumed that the study of the factors influencing the change in social status will help clarify the specifics of social mobility in modern Ukrainian society. Thus, the purpose of the study was to empirically study the factors that influence the change in social status. The theoretical and methodological analysis made it possible to conclude that the main factors that cause changes in social status are the gender factor, age, social, national, cultural, educational, professional, family, material and territorial factors. Empirical research revealed that, in general, respondents tend to associate social mobility more with subjective factors than with objective ones. At the same time, the sample is heterogeneous, so the weight of one or another factor of social mobility is determined differently in different groups. Cluster analysis revealed that the respondents could be divided into five clusters. Representatives of the first cluster consider social conditioning to be more significant; representatives of the second cluster focus primarily on individual and personal characteristics; representatives of the third cluster determine the importance of all factors; representatives of the fourth cluster recognize the importance of the influence of individual and personal characteristics and the immediate environment; representatives of the fifth cluster hesitate to choose specific factors and doubt the fundamental measurability of social mobility factors. The conducted analysis showed that in modern Ukrainian society there are different views on the nature and conditioning of social mobility.

Key words: social stratification, vertical mobility, horizontal mobility, economic influences, educational opportunities, cultural capital, professional growth, networks of connections, gender inequality, social protection policy.

УДК 303 : 316

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.2>

Бичук І.О.

к.філос.н.,
доцент кафедри соціальної роботи
та педагогіки вищої школи
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Червона С.П.

к.економ.н.,
доцент кафедри статистики, ІТ
та математичних методів в економіці
Національна академія статистики,
обліку та аудиту

Волченко Н.В.

к.економ.н., доцент,
завідувач кафедри
міжнародних відносин
Сумський національний аграрний
університет

Постановка проблеми. Численні виклики, характерні для сучасного українського суспільства, докорінно змінюють перебіг життя абсолютної більшості громадян. Воєнний стан

прискорює трансформаційні процеси, які зазвичай розвиваються відповідно до загальносвітових цивілізаційних рухів. Це цілком стосується і такого важливого явища, як соціальна

мобільність. Концептуалізація поняття [8] дає змогу схарактеризувати його як перехід з однієї соціальної позиції на іншу. Передбачається, що дослідження чинників, які впливають на зміну соціального статусу, допоможуть з'ясувати специфіку соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наявних наукових публікацій, присвячених зазначеній проблематиці, дає змогу класифікувати їх за трьома основаними напрямками: 1) поняття й сутність соціальної мобільності як явища (А. Аязбаєва [1], Ю. Завацький [4], І. Конюкова [5]); 2) механізми соціальної мобільності (Я. Біляєв [2], І. Краснощок [6], В. Кривошеїн [7]); 3) особливості соціальної мобільності в Україні (О. Буряк [3], О. Остапенко [9], О. Садовніков [10]). Водночас емпіричних досліджень, що базуються на визначенні чинників соціальної мобільності, у науковій літературі не виявлено. Це дало змогу сформулювати мету й завдання дослідження.

Мета статті – здійснити емпіричне дослідження чинників, що впливають на зміну соціального статусу. Відповідно до мети, визначено такі завдання: 1) розроблення соціологічного опитувальника з переліком чинників соціальної мобільності; 2) формування вибірки в кількості 100 осіб; 3) збір результатів самоопитування респондентів за допомогою Google Forms; 4) математичний підрахунок отриманих результатів; 5) формування та характеристика груп респондентів відповідно до оцінки чинників соціальної мобільності. Усі статистичні розрахунки (арифметичне середнє, кластерний аналіз) виконано за допомогою програми Statistica 10.0.

Виклад основного матеріалу. Загалом під соціальною мобільністю розуміють «переміщення людських спільнот або індивідів у соціальній структурі суспільства, зміну соціального статусу або приналежності до певної верстви населення» [1, с. 1064]. Можна погодитися з тим, що «у ситуації глобальних перетворень, пов'язаних із політичними та соці-

ально-економічними змінами, гостро постає проблема соціальної мобільності особистості. З одного боку, сучасні умови дійсності розширили можливості людини, з іншого – наявна нині нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових умов її буттєвості, зокрема в період криз» [4, с. 47]. Таким чином, емпіричне виявлення чинників, що впливають на підвищення чи зниження соціального статусу, є нагальною

Таблиця 1

Вибірка осіб, що взяли участь в опитуванні щодо чинників соціальної мобільності у сучасному суспільстві

Гендер	Вік		
	18–29 років	31–45 років	46–60 років
Чоловіки	20	17	13
Жінки	18	20	12

Джерело: власна розробка авторів

потребою сучасного українського суспільства.

Опитувальник складався з 10 пунктів, зміст кожного з яких респонденти оцінювали відповідно до власних поглядів на сутність та особливості соціальної мобільності: 1) гендерний чинник; 2) віковий чинник; 3) соціальний чинник; 4) національний чинник; 5) культурний чинник; 6) освітній чинник; 7) професійний чинник; 8) сімейний чинник; 9) матеріальний чинник; 10) територіальний чинник. Кожний параметр оцінювався за трибальною шкалою, де 1 – це низька значущість впливу чинника на соціальну мобільність, 2 – середня, 3 – висока. Якісно-кількісний склад вибірки представлено в табл. 1.

Здійснене дослідження дало змогу з'ясувати таке:

1) низьку значущість гендерного чинника вибрали 23% опитаних, середню – 46%, високу – 31%;

2) низьку значущість вікового чинника зафіксували 17% респондентів, середню – 45%, високу – 38%;

Таблиця 2

Середні значення кластерів, що об'єднують респондентів за оцінкою чинників соціальної мобільності

Чинники	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5
Гендерний	1,640000	2,714286	2,437500	2,666667	1,500000
Віковий	1,960000	2,428571	3,000000	3,000000	1,423077
Соціальний	2,520000	1,952381	3,000000	2,000000	1,500000
Національний	1,520000	2,095238	2,437500	2,666667	1,230769
Культурний	1,960000	2,809524	2,750000	2,333333	1,500000
Освітній	2,240000	2,333333	3,000000	3,000000	1,653846
Професійний	2,240000	2,761905	3,000000	2,000000	1,653846
Сімейний	1,840000	2,095238	2,437500	3,000000	1,230769
Матеріальний	2,320000	2,333333	3,000000	2,333333	1,500000
Територіальний	1,920000	1,904762	2,750000	3,000000	1,230769

Джерело: власна розробка авторів

3) низьку значущість соціального чинника продемонстрували 18% опитаних, середню – 49%, високу – 33%;

4) низьку значущість національного чинника продемонстрували 36% респондентів, середню – 43%, високу – 21%;

5) низьку значущість культурного чинника визначили 15% опитаних, середню – 51%, високу – 34%;

6) низьку значущість освітнього чинника вибрали 13% респондентів, середню – 42%, високу – 45%;

7) низьку значущість професійного чинника зафіксували 10% опитаних, середню – 51%, високу – 39%;

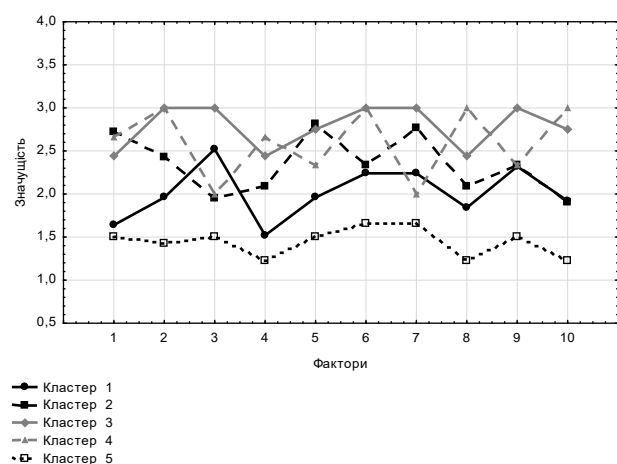
8) низьку значущість сімейного чинника продемонстрували 28% респондентів, середню – 47%, високу – 25%;

9) низьку значущість матеріального чинника показали 14% опитаних, середню – 50%, високу – 36%;

10) низьку значущість територіального чинника визначили 26% респондентів, середню – 48%, високу – 26%.

Обчислення арифметичного середнього показало, що за порядком зменшення значущості впливу на соціальну мобільність чинника розташовуються так: освітній (2,32); професійний (2,29); матеріальний (2,22); віковий (2,21); культурний (2,19); соціальний (2,15); гендерний (2,08); територіальний (2,00); сімейний (1,97); національний (1,85). Отримані результати засвідчують, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність, насамперед, із суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними.

Для більш чіткого розуміння особливостей досліджуваного явища було здійснено кластерний аналіз (табл. 2, рис. 1).

Рис. 1. Середні значення кластерів, що об'єднують респондентів за оцінкою чинників соціальної мобільності

Джерело: власна розробка авторів

Перший кластер містить 25% респондентів (табл. 3). Дослідження виявило, що найбільшу вагу для представників цього кластера має соціальний чинник, дещо меншу – матеріальний, освітній та професійний. Таким чином, представники першого кластера бачать рушійну силу соціальної мобільності саме в суспільстві з його принципами й закономірностями. Індивідуально-особистісні характеристики є вторинними, менш важливими.

Таблиця 3

Описові статистики для першого кластера

Чинники	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	1,640000	0,568624	0,323333
Віковий	1,960000	0,351189	0,123333
Соціальний	2,520000	0,509902	0,260000
Національний	1,520000	0,509902	0,260000
Культурний	1,960000	0,351189	0,123333
Освітній	2,240000	0,663325	0,440000
Професійний	2,240000	0,522813	0,273333
Сімейний	1,840000	0,472582	0,223333
Матеріальний	2,320000	0,556777	0,310000
Територіальний	1,920000	0,493288	0,243333

Джерело: власна розробка авторів

Другий кластер об'єднує 21% опитаних (табл. 4). Для них соціальна мобільність зумовлюється, насамперед, культурним, професійним, гендерним, а також віковим та освітнім чинниками. Таким чином, представники другого кластера вважають, що першопричиною підвищення чи зниження соціального статусу є індивідуально-особистісні характеристики людини.

Таблиця 4

Описові статистики для другого кластера

Чинники	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,714286	0,462910	0,214286
Віковий	2,428571	0,507092	0,257143
Соціальний	1,952381	0,669043	0,447619
Національний	2,095238	0,700374	0,490476
Культурний	2,809524	0,402374	0,161905
Освітній	2,333333	0,577350	0,333333
Професійний	2,761905	0,436436	0,190476
Сімейний	2,095238	0,624881	0,390476
Матеріальний	2,333333	0,483046	0,233333
Територіальний	1,904762	0,300793	0,090476

Джерело: власна розробка авторів

Третій кластер об'єднує 16% респондентів (табл. 5). Охоплені ним опитані підходять до поставленої проблеми комплексно і вважають, що принциповий вплив на соціальну мобільність мають різнотипні чинники, зокрема віковий, соціальний, освітній, професійний, матеріальний, культурний, територіальний; важливими є також гендерний, національний та сімейний чинники. Отже, представники третього кластера зумовлюють соціальну мобільність складною системою взаємопов'язаних чинників.

Таблиця 5

Описові статистики для третього кластера

Чинники	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,437500	0,512347	0,262500
Віковий	3,000000	0,000000	0,000000
Соціальний	3,000000	0,000000	0,000000
Національний	2,437500	0,512347	0,262500
Культурний	2,750000	0,447214	0,200000
Освітній	3,000000	0,000000	0,000000
Професійний	3,000000	0,000000	0,000000
Сімейний	2,437500	0,512347	0,262500
Матеріальний	3,000000	0,000000	0,000000
Територіальний	2,750000	0,447214	0,200000

Джерело: власна розробка авторів

Четвертий кластер охоплює 12% опитаних (табл. 6). Аналіз виявив, що для цих респондентів соціальна мобільність, насамперед, пов'язана з такими чинниками, як віковий, освітній, сімейний, територіальний, а також гендерний та національний. Можна резюмувати, що представники четвертого кластера підвищення й зниження соціального статусу пов'язують з індивідуально-особистісними характеристиками та впливом найближчого оточення.

Таблиця 6

Описові статистики для четвертого кластера

Чинники	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	2,666667	0,492366	0,242424
Віковий	3,000000	0,000000	0,000000
Соціальний	2,000000	0,000000	0,000000
Національний	2,666667	0,492366	0,242424
Культурний	2,333333	0,492366	0,242424
Освітній	3,000000	0,000000	0,000000
Професійний	2,000000	0,000000	0,000000
Сімейний	3,000000	0,000000	0,000000
Матеріальний	2,333333	0,492366	0,242424
Територіальний	3,000000	0,000000	0,000000

Джерело: власна розробка авторів

П'ятий кластер об'єднує 26% респондентів (табл. 7). Ці опитувані не схильні до диференціації окремих чинників як принципово важливих чинників соціальної мобільності. На їхню думку, зміни соціального статусу не залежать безпосередньо ні від особи, ні від соціуму. Кожного разу діють різні чинники, тому немає особливої потреби в класифікації; часто вона просто видається неможливою.

Висновки. Соціальна мобільність є важливим соціально та особистісно зумовленим феноменом, який яскраво проявляється, насамперед, у нестабільні та неспокійні періоди. Теоретико-методологічний аналіз дав змогу дійти висновку, згідно з яким основними чинниками, які зумовлюють зміни в соціаль-

Таблиця 7

Описові статистики для п'ятого кластера

Чинники	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Гендерний	1,500000	0,509902	0,260000
Віковий	1,423077	0,503831	0,253846
Соціальний	1,500000	0,509902	0,260000
Національний	1,230769	0,429669	0,184615
Культурний	1,500000	0,509902	0,260000
Освітній	1,653846	0,485165	0,235385
Професійний	1,653846	0,485165	0,235385
Сімейний	1,230769	0,429669	0,184615
Матеріальний	1,500000	0,509902	0,260000
Територіальний	1,230769	0,429669	0,184615

Джерело: власна розробка авторів

ному статусі, є гендерний, віковий, соціальний, національний, культурний, освітній, професійний, сімейний, матеріальний та територіальний. Емпіричне дослідження виявило, що загалом опитувані схильні пов'язувати соціальну мобільність здебільшого із суб'єктивними чинниками, а не об'єктивними. Разом із тим вибірка є неоднорідною, тому в різних групах вага того чи іншого чинника соціальної мобільності визначається неоднаково. Кластерний аналіз виявив, що респондентів можна розподілити за п'ятьма групами. Представники першої групи (25%) вважають більш значущою соціальну зумовленість; представники другої групи (21%) орієнтуються, насамперед, на індивідуально-особистісні характеристики; представники третьої групи (16%) визначають важливість усіх чинників; представники четвертої групи (12%) визнають принциповість впливу індивідуально-особистісних характеристик та найближчого оточення; представники п'ятої групи (26%) вагаються у виборі конкретних чинників і сумніваються в принциповій вимірюваності чинників соціальної мобільності. Здійснений аналіз довів, що в сучасному українському суспільстві представлені різні погляди на природу й зумовленість соціальної мобільності. Подальші дослідження доцільно спрямувати на диференціацію чинників соціальної мобільності з урахуванням гендерно-вікової специфіки опитуваних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аязбаєва А.С. Соціальна мобільність у сучасному суспільстві. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7(13). С. 1061–1071. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-1061-1071](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-1061-1071) (дата звернення: 27.04.2024).
2. Біляєв Я.М. Удосконалення державної політики соціальної мобільності молоді в Україні. *Держава та регіон. Серія «Державне управління»*. 2019. № 3(67). С. 33–38. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-3401-2019-3-6> (дата звернення: 27.04.2024).
3. Буряк О. Міжкласова мобільність: життя на рубежах. *Грані*. 2020. № 23(6–7). С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.15421/172060> (дата звернення: 27.04.2024).

4. Завацький Ю. Соціально-психологічна специфіка соціальної мобільності особистості в період криз. *Психологія особистості*. 2021. № 1. Т. 11. С. 46–53. URL: <https://doi.org/10.15330/ps.11.1.46-53> (дата звернення: 27.04.2024).

5. Конюкова І.Я., Сидоровська Є.А. Соціальний статус у сучасній міжкультурній комунікації. *Культура і сучасність*. 2022. № 1. С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2022.262556> (дата звернення: 27.04.2024).

6. Краснощок І.П. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2021. № 194. С. 144–150. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-144-150> (дата звернення: 27.04.2024).

7. Кривошеїн В.В., Примуш М.В. Соціальні ліфти як механізм реалізації державної молодіжної політики. *Вісник Донецького національного уні-*

верситету імені Василя Стуса. Серія «Політичні науки». 2021. № 6. С. 63–68. URL: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2021.6.10> (дата звернення: 27.04.2024).

8. Куцос О.І. Класифікація визначень поняття «концепт» методом кластерного аналізу. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 24. Т. 1. С. 171–175. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.1.33> (дата звернення: 27.04.2024).

9. Остапенко О. Вертикальна соціальна мобільність в Україні в умовах українсько-російської війни. *Філософські обрії*. 2023. № 47. С. 89–100. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.47.282581> (дата звернення: 27.04.2024).

10. Садовніков О.К., Сергієнко Т.В. Соціальна мобільність в Україні на момент 2023 року. *Грааль науки*. 2023. № 27. С. 432–434. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.12.05.2023.068> (дата звернення: 27.04.2024).